

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Α. ΣΙΔΗΡΑΣ

ΑΡΑΧΩΒΑ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ
(ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ)

938.914

Σ

Ἄραχωβα
1994

24425

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Στό τεύχος αυτό περιέχονται ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία πού καλύπτουν μία περίοδο, πού ξεκινάει από τά Προϊστορικά και φθάνει μέχρι και τά Βυζαντινά χρόνια. Είναι αυτονόητο ότι είναι μακρύς ακόμη ο δρόμος τής έρευνας τής ιστορίας και αρχαιολογίας τής περιοχής και έλπίζω νά έχει μία συνέχεια. Ευχαριστώ τόν φίλο, ταπεινό και τρικό αρχαιολόγο ΦΩΤΗ ΝΤΑΣΙΟ, τόν ΧΡΗΣΤΟ ΠΟΛΛΑΚΗ γιά τήν βοήθειά του στίς μεταφράσεις, τόν ΓΕΩΡΓΙΟ ΔΗΜΗΤΡΕΛΟ γιά τήν συμβολή του στήν δημιουργία του χάρτη θέσεων, τούς συνοδοιπόρους μου και όλους όσους βοήθησαν γιά νά γραφεί αυτό τό τεύχος. Τέλος εύχομαι νά σωθει ό,τι έχει απομείνει από τό όμορφο χωριό μου, ως παρακαταθήκη στίς επόμενες γενιές.

*Δούρ 507
6000/2/5/24*

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ

24425
ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΟΣ ΑΡ
938.914
Σ

ΚΕ:6340

.... τό λόγο, πού άχνίζει τήν πράξη,
 γιά νύχτες, γιά μέρες,
 ψηλά στά θουνά,
 όπου άπάτητοι δρόμοι,
 στον βαθιόν έλαιώνα,
 πού οί άγραφοι νόμοι
 πάντα άστράφταν μπροστά μου,
 τόν έφερα

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ,
 ΑΛΛΑΦΡΟΪΣΚΙΩΤΟΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (2.000 - 1.000 π.Χ.) (Π)

Τά πρώτα ίχνη κατοίκησης στην περιοχή της 'Αράχωβας έντοπίζονται μέ τήν μορφή οικισμών στό λόφο της "Κουμούλας" Παρνασσού, όπου υπάρχουν λείψανα Μεσοελλαδικής (1.900 - 1.600 π.Χ.) και 'Υστεροελλαδικής περιόδου (1.600 - 1.100 π.Χ.), στό "Καστρούλι" Ζεμενοῦ ('Υστεροελλαδικά χρόνια) και στή θέση "Καστρούλια" χαμηλά, κοντά στον Πλειστό ποταμό.

Η ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (Α) (1.100 π.Χ. - 400 μ.Χ.)

'Η περιοχή της 'Αράχωβας κατά τήν αρχαιότητα (μετά τόν 10ο π.Χ. αιώνα) άνήκε στην Φωκίδα και ή κατοίκησή της είναι πυκνή, ιδιαίτερα στά κλασικά (500 - 300 π.Χ.), έλληνιστικά (300 - 100 π.Χ.) και ρωμαϊκά χρόνια (100 π.Χ. - 400 μ.Χ.) μέ δύο κύριες πόλεις στον "Παλιόπυργο και στό "Νεκροταφείο" και μέ τήν μορφή μικροοικισμών στις ευρύτερες περιοχές του Παρνασσού, της Πάνιας και του έλαιώνα.

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ (ΠΧΡ - Β) ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Στήν περιοχή της "Πάνιας" έχουμε τόν Παλαιοχριστιανικό οικισμό (4ος - 7ος αιώνας μ.Χ.), πού όρίζεται από τήν ύπαρξη των τριών μονόχωρων ναών του. 'Η κατοίκηση συνεχίζεται στον ίδιο χώρο μέχρι και τά Μεσοβυζαντινά χρόνια (10ος - 11ος μ.Χ.) και μετά μετακινείται στον τόπο του σημερινού οικισμού.

'Ο Γάλλος ιστορικός Rouquerville αναφέρει ότι ή 'Αράχωβα τόν ΙΓ' αιώνα κυβερνήθηκε από ένα ευγενή της οικογένειας de Nolse και ό περιηγητής Κυριακος από τήν 'Αγκώνα τό 1435 πού πέρασε από έδω γράφει ότι ή πόλις ήταν πολυάνθρωπη.

ΑΡΧΑΙΕΣ (Α) - ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ (ΠΧΡ) ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΘΕΣΕΙΣ (Β)

1. ΚΑΣΤΡΟΥΛΙΑ Π

Τά ὄστρακα μαρτυροῦν τὴν κατοίκηση στὴ θέση αὐτὴ. Ὅρατοί εἶναι τάφοι καὶ τείχη μιᾶς ὀχύρωσης, πού ἀνήκει στὰ Μυκηναϊκὰ χρόνια (1.400 - 1.200 π.Χ.).

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ, RECHERCHES DANS LA VALLÉE DU PLÉISTOS, colloque Paul RERDRIZET, 1991, σ. 47.

2. ΒΑΡΕΛΙΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Στόν χῶρο αὐτό ἔχουν ἀναφερθεῖ ἀρχαῖα ἐρείπια¹ καὶ ἔχουμε μαρτυρία ὅτι ἔχουν βρεθεῖ τάφοι ἀρχαῖοι.

1. ΔΡΓ. ΠΕΤΡΩΝΩΤΗ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΦΩΚΙΔΟΣ, 1973, σ. 121.

3. ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α, ΠΧΡ;

Στόν ὁμώνυμο ναό (νεώτερος) οἰκονομῶνται δύο βάθρα - βάσεις καὶ τμήμα κίονα ἀπὸ ἀρχαῖο, μᾶλλον, οἰκοδόμημα ἢ παλαιοχριστιανικό ναό.

Ἐπίσης βλέπει κανεῖς τὰ λείψανα ἀρχαίου οἰκοδομήματος καὶ δουλεμένες πέτρες.

4. ΚΟΥΜΟΥΛΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Δουλεμένες πέτρες καὶ διασπορά ὄστράκων κλασικῆς-ἐλληνιστικῆς περιόδου μαρτυροῦν, ἴσως, κατοίκηση στό λόφο.

5. ΕΛΕΝΗ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Ἡ διασπορά ὄστράκων κλασικῆς περιόδου (5ος-4ος π.Χ. αἰώνας) πιστοποιεῖ πιθανόν τὴν ὑπαρξη μικροοικισμού στό χῶρο αὐτό. Διακρίνονται λείψανα οἰκίων τοῦ οἰκισμού, ἀναλήματα καὶ δουλεμένες πέτρες.

6. ΜΑΔΟΥΡΙ - ΣΟΥΡΜΑΤΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Ἡ διασπορά ὄστράκων κλασικῆς-ἐλληνιστικῆς περιόδου (5ος-4ος αἰώνας π.Χ.) φανερώνει οἰκισμό στόν τόπο αὐτό. Ὅρατά ἀναλήματα, δουλεμένες πέτρες, δύο λατομεῖα καὶ μιὰ γούρνα στό γύρω χῶρο.

7. ΣΠΗΛΑΙΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΣ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Σέ εἴσοδο σπηλαίου ὄρατές λαξευμένες κόγχες διαφορετικῶν σχημάτων.

8. ΠΑΡΤΣΟ - ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α, Β

Ἡ διασπορά ὄστράκων ἐλληνιστικῆς-ρωμαϊκῆς περιόδου (3οςπ.Χ.-4οςμ.Χ. αἰώνας) καὶ δουλεμένων λίθων μαρτυροῦν ἴσως ἀρχαῖο οἰκισμό στόν τόπο αὐτό. Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο πού συνηγορεῖ γιὰ τὴν κατοίκηση εἶναι ἡ ὑπαρξη πηγῆς νεροῦ. Στόν περίβολο τοῦ (νεώτερου) ναοῦ Προφήτη Ἡλία, ποί εἶναι

κτιομένος πάνω σέ τοιχεΐα καί λίθινο δάπεδο παλαιότερου χριστιανικοῦ ναοῦ, ἐντοπίσαμε μέλη δουλεμένα, τμήμα κίονα δωρικοῦ ρυθμοῦ, πού ἀνήκουν πιθανόν στούς παλαιοχριστιανικούς χρόνους καί βυζαντινό θωράκιο (λευκοῦ χρώματος ἀπό πεντελικό μάρμαρο), πού δείχνουν τήν ὕπαρξη πιθανόν παλαιοχριστιανικοῦ καί βυζαντινοῦ ναοῦ. Στή δεξαμενή νεροῦ Β.Α. τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν ἀρχαῖες δουλεμένες πέτρες καί σέ ἐρειπωμένο μεταβυζαντινό ναΐδριο, δυτικά τῆς δεξαμενῆς, σώζεται καλοδουλεμένος λίθος ἀπό ἀρχαῖο οἰκοδόμημα. Τέλος ἔχει βρεθεῖ τμήμα ἀρχαίου κίονα σέ νεώτερο ἀνάλημμα, πού φαίνεται ἀπό τό δρόμο πού ὁδηγεῖ στό ναό τοῦ Προφήτη Ἴηλία.

9. ΑΓΙΑ ANNA (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Ἡ διασπορά ὀστράκων κλασικῆς περιόδου μαρτυρεῖ τήν ὕπαρξη μικροοικιομοῦ στή θέση αὐτή. Ὅρατά θεμέλια οἰκιῶν τοῦ οἰκιομοῦ μέ καλοδουλεμένες τραπεζόσχημες πέτρες καί ἀναλήμματα.

10. ΒΑΡΚΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Στόν τόπο αὐτό ἔχουν ἐντοπισθεῖ δουλεμένες πέτρες.

11. ΠΑΛΙΟΠΑΤΕΡΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ)¹ Α

Λεῖψανα ἀγροικίας κλασικῆς περιόδου μέ καλοδουλεμένες πέτρες ἔχουμε στό χώρο αὐτό. Ὅρατό τμήμα ἀπό τόν περίβολό της.

1. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ, RECHERCHES DANS LA VALLÉE DU PLÉISTOS, colloque PAUL PERDRIZET, 1991, χάρτ. ἀρ. 55.

12. ΣΦΑΛΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ)¹ Α

Στό χώρο αὐτό διακρίνει κανεῖς τά λείψανα οἰκοδομήματος μέ καλοδουλεμένες πέτρες καί Ν.Α. τοῦ ἀρχαῖο ἀνάλημμα.

1. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ, RECHERCHES DANS LA VALLÉE DU PLÉISTOS, colloque PAUL PERDRIZET, 1991, χάρτ. ἀρ. 53.

13. ΛΙΑΝΟΒΡΥΣΟΥΛΕΣ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Ὅρατά τά λείψανα πύργου ὀρθογώνιου¹, πού πιθανόν νά χρησιμοποιεῖτο γιά τή μετάδοση μηνυμάτων καί γιά καταφύγιο στούς γεωργούς καί στούς ποιμένες.

1. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ, RECHERCHES DANS LA VALLÉE DU PLÉISTOS, colloque PAUL PERDRIZET, 1991, σ. 55.

14. ΠΥΡΓΟΣ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Στή θέση αὐτή ἔχουμε πύργο¹ ὀρθογώνιο πού ὀρατά εἶναι τά θεμέλιά του.

1. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ, RECHERCHES DANS LA VALLÉE DU PLÉISTOS, colloque PAUL PERDRIZET, 1991, χάρτ. ἀρ. 56.

15. ΜΟΣΚΟΝΟΒΟΣ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Ὅρατά ἀρχαῖα ἀναλήμματα ἀπό τό δρόμο πού ὁδηγεῖ στή δεξαμενή νεροῦ.

16. ΝΙΑΤΣΑ (ΕΛΑΙΩΝΑΣ) Α

Στή θέση αυτή έχουν έντοπισθεῖ ἀναλήμματα καί πέτρα καλοδουλεμένη ἀπό ἀρχαῖο οἰκοδόμημα στό οἰκοδόμημα τῆς δεξαμενῆς νεροῦ, καθῶς καί λίθος πού ἀπολήγει σέ τρίγωνο.

17. ΣΠΥΡΙΔΟΒΡΥΣΗ Α

Σέ λόφο μέ σχῆμα πυραμίδας ἔχουν έντοπισθεῖ ἀρχαῖες δουλεμένες πέτρες καί τάφοι.

18. ΠΑΛΙΟ ΧΑΝΙ ΖΕΜΕΝΟΥ Α

Στόν περίβολο τοῦ "Χάνι" σώζονται δύο λίθοι ἀπό ἀρχαῖο οἰκοδόμημα. Παράλληλα στήν περιοχή έντοπίσαμε ἀρχαῖες πέτρες δουλεμένες καί στόν ἴδιο χῶρο ἔχει βρεθεῖ ἀρχαία ἐπιτύμβια στήλη μέ τήν ἐπιγραφή:

((... ΚΑΛΛΙΚΛΗΣ ...))

((... ΚΑΛΛΙΣ ...)),

(Ἀρ. 5841 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ.).

19. ΣΠΕΝΤΖΟΣ (ΖΕΜΕΝΟ) Α

Ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι στή θέση αὐτή ἔχουν βρεθεῖ ἀρχαῖες στάμνες.

20. ΑΡΧΑΙΑ ΣΤΡΑΤΑ ΖΕΜΕΝΟΥ Α

Σέ μερικά σημεῖα τῆς στράτας διακρίνονται οἱ τροχιές ἀπό τά ἄρματα¹. Ἐπίσης παλιοί χάρτες σημειώνουν ἐρείπια στό χῶρο αὐτό.

1. ΤΑΚΗΣ ΛΑΠΙΔΑΣ, Π ΑΡΑΧΩΒΑ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ, 1961, σ. 13.

21. ΔΕΡΒΕΝΙ ΖΕΜΕΝΟΥ (ΚΟΙΛΑΔΑ ΠΛΑΤΑΝΙΑ) Α

Ὁρατός ἀρχαῖος τοῖχος πού κόβει ἐγκάρσια τό δρόμο Ζεμενοῦ-Ἀράχωβας (παλιό καλντερίμι).

ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΩΚΙΔΑΣ, 1992, σ. 44.

22. ΣΠΗΛΑΙΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Π

Στή θέση αὐτή έντοπίζονται λείψανα προϊστορικῆς περιόδου. Σέ σπήλαιο βρέθηκε λίθινο δάπεδο, δουλεμένες πέτρες καί νεολιθικό πλακίδιο, μέ καλῶς λιασμένη τή μιά του πλευρά καί μέ περαιτέρω σημεῖα ἐπεξεργασίας (ΑΡ. 19751 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ.) Ἀνατολικά τοῦ σπηλαίου έντοπίσαμε ἓνα ἀνάλημμα καί τήν κατωφερῆ στράτα πού ὀδηγοῦσε στό σπήλαιο.

23. ΣΑΜΑΡΟΛΑΚΑ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α

Ἀναλήμματα καί δουλεμένες πέτρες ὑπάρχουν στή θέση αὐτή.

24. ΣΠΗΛΑΙΑ ΧΑΜΑΙΝΕΝΑΣ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α

Στό χῶρο αὐτό ἔχουμε σπήλαια λαξευμένα γιά ἀγροτική χρήση. Ἐπίσης ὀρατές δουλεμένες πέτρες.

25. ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (ZEMENO) Α;

Στόν περίβολο του ὁμώνυμου ναοῦ (νεώτερος) διακρίνονται λείψανα (τοιχεῖο) ρωμαϊκοῦ, πιθανόν, κτίσματος.

26. ΤΑΦΟΙ ΖΕΜΕΝΟΥ Α

Ἐνατολικά του "Καστροῦλι" Ζεμενοῦ ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἀρχαῖοι τάφοι. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ, RECHERCHES DANS LA VALLÉE DU PLÉISTOS, colloque PAUL PERDRIZET, 1991, χάρτ. ἀρ. 61.

27. ΚΑΣΤΡΟΥΛΙ ΖΕΜΕΝΟΥ Β, Α

Στό ὕψος του Ζεμενοῦ καί νότια τῆς δημόσιας ὁδοῦ, πάνω σέ χαμηλό ἔξαρμα ὑπάρχει ἑλληψοειδῆς ὀχύρωση ἀπό ντόπιες ἀσβεστολιθικές ἀργές πέτρες. Τό πλάτος τῆς ὀχύρωσης φθάνει τα 4μ.

Σκέλος τεῖχους ξεκινᾶ ἀπό τή νοτιοδυτική πλευρά τῆς ἑλληψοειδοῦς ὀχύρωσης καί φθάνει μέχρι καί τίς ὄρεινές ὑπώρειες, στά νότια, κλείνοντας ἔτσι ἓνα ἀνωφερῆ, ὁμαλό χῶρο πού θά χρησιμοποιεῖτο γιά τίς ἀνάγκες τοῦ οἰκιομοῦ.

Ἐνάλογο σκέλος ἀπαντᾶται στά νοτιοανατολικά του ὀχυρωμένου λόφου, παρόλο πού κατά διαστήματα σώζεται σέ μορφή συστάδων λίθων. Βορειότερα καί κοντά στό παλιό χάνι του Ζεμενοῦ ἔχει βρεθεῖ ἀγαλματίδιο ἐρωτιδέα τῶν ὑστερων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἡ κατοίκηση στό χῶρο ξεκινᾶ ἀπό τά Ἐστεροελλαδικά ΙΙΙ χρόνια (1400 π.Χ.) καί συνεχίζεται στά Γεωμετρικά, Κλασικά, Ἐλληνιστικά καί Ρωμαϊκά χρόνια. Τέλος κοντά στό δρόμο Β.Α. τῆς ὀχύρωσης ἀνασκάφτηκε νεκροταφεῖο τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων¹, ἀπό τήν ἀρχαιολογική ὑπηρεσία τῶν Δελφῶν (1984). Τά εὐρήματα εὐρίσκονται στό Μουσεῖο Διοτόμου καί εἶναι 4 οἰνοχόες, ὄστρακα ἀπό εἰδῶλια καί ἀγγεῖα, 1 ἀντικείμενο σιδερένιο, 3 χάλκινοι σύνδεσμοι, 1 λήκυθος, 4 εἰδῶλια, 2 σκυφίδια, 3 κύπελλα, 2 φιαλίδια, 1 νόμισμα, 1 αἰχμή βέλους, 6 σκύφοι, 5 κύλικες, 1 πινακίδιο. (ΑΡ. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ. 12638 μέχρι καί 12655, 12657 μέχρι καί 12670, 17528).

1. ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΩΚΙΔΑΣ, 1992, σ. 68.

28. ΚΕΡΑΜΙΔΑΡΙΟ Α

Στή θέση αὐτή ἔχει βρεθεῖ ἀρχαία ἐπιτύμβια στήλη μέ ἕξι σειρές γραμμάτων καί κάτω ἀπό τά γράμματα ἔχουν χαραχθεῖ στεφάνι καί ξίφος (5ος αἰῶνας π.Χ.). (ΑΡ. 16523 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ.).

29. ΠΑΛΙΟΠΥΡΓΟΣ Α

Δυτικά του "Καστροῦλι" Ζεμενοῦ καί πάνω σέ χωματόλοφο πού ἀπό τά δυτικά του ὀρίζεται ἀπό ρέμα πού καταλήγει στόν Πλειστό, ὑπάρχουν τμήματα ὀχύρωσης ἀπό καλοδουλεμένες πέτρες ὀρθογώνιας τοιχοδομίας, ἀναπτυσσόμενης σέ δύο ἄνδηρα. Στό ἄνω (βορεινόν) διασώζεται σκέλος καί μέ ὀρθογώνιο πύργο στή Β.Δ. γωνία. Τό σκέλος αὐτό γωνιάζει εἰς ἀνατολικά καί κατέρχεται στό χαμηλότερο (νότιο) ἄνδηρο, ὅπου σώζεται σέ ἀποσπασματική μορφή. Διακρίνονται κλασικά, ἑλληνιστικά ὄστρακα¹. Ὅρατά εἶναι ἰδιαίτερα

στά νοτιοδυτικά τά λείψανα οικιών (5οςπ.Χ.-4οςμ.Χ αιώνας) και άρχαιοι τάφοι. Τέλος ύπάρχει ή μαρτυρία ότι βρέθηκε αιχμή βέλους και άγγείο πήλινο σέ άρχαιο τάφο πού καταστράφηκε.

1. ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΩΚΙΔΑΣ, 1992, σ. 68.

30. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΜΟΥΛΤΣΑ) Α, ΠΧΡ

Στή θέση αυτή έχουμε διασπορά ύστερορωμαϊκών οστράκων και δουλεμένες πέτρες. Ο δμώνυμος ναός είναι του παλαιοχριστιανικού χωριού (σώζεται μέρος των τοιχείων του) πού για την κατασκευή του έχει χρησιμοποιηθεί άρχαιο ύλικό (πέτρες δουλεμένες).

31. ΑΓΙΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ (ΠΑΝΙΑ) Α, ΠΧΡ

Στήν περιοχή του δμώνυμου ναού (νεώτερος) έχουμε διασπορά ύστερορωμαϊκών οστράκων, αναλήμματα άρχαία.

Λίγα μέτρα ανατολικά του ναού έχουμε ναό του παλαιοχριστιανικού χωριού, (σώζεται μέρος των τοιχείων του) και για την οικοδόμησή του έχει χρησιμοποιηθεί άρχαιο ύλικό από δουλεμένες πέτρες.

32. ΣΩΤΗΡΟ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ (ΠΑΝΙΑ) Α, ΠΧΡ

Η διασπορά οστράκων ρωμαϊκής-ύστερορωμαϊκής περιόδου καθώς και άρχαιες δουλεμένες πέτρες πιστοποιούν την ύπαρξη μικροοικισμού του άρχαίου και του παλαιοχριστιανικού χωριού.

Ο ναός του Σωτήρος (σώζεται μέρος των τοιχείων του και λίθινες πλάκες από τό δάπεδο) είναι του παλαιοχριστιανικού χωριού πού για την οικοδόμησή του έχει χρησιμοποιηθεί άρχαιο ύλικό από δουλεμένες πέτρες.

Στήν περιοχή του ναού της Παναγιωτούς (Μεταβυζαντινός), έχουν έντοπιωθεί τάφοι άρχαιοι¹ και έχει αποτοιχισθεί από τό ναό άρχαία επιτύμβια στήλη (ΑΡ. 7162 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ.).

Τέλος στην Πανια εύρέθησαν λάγυνοι, πίθοι και ύδραγωγείο από πήλινους σωλήνες, πού ανήκουν στους άρχαίους χρόνους² και ύπάρχει μαρτυρία ότι βρέθηκε άρχαιο, χάλκινο άγαλματίδιο ζώου και νόμισμα του χριστιανικού οικισμού.

1. ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΩΚΙΔΑΣ, 1992, σ. 68.

2. Μ.Ε. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΡΑΝΔΑΚΗ, 1928, σ. 345.

33. ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ - ΑΓΙΟΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Α

Στό χώρο αυτό έχουμε άρχαία κατοίκηση και όρατά είναι άρχαία αναλήμματα, ένω έχει βρεθεί και καλυθίτης ρωμαϊκός τάφος¹.

Βλέπουμε λείψανα άρχαίου οικοδομήματος, δουλεμένες πέτρες στα τοιχεία του ναού 'Αγίου Εύσταθίου, ένα τοίχο (ή διάνοιξη χάλασε άλλου τοίχο), λατομείο πέτρας και γούρνα λαξευμένη σέ βράχο.

Ανατολικά του νεκροταφείου, στή θέση "Χτιργιαρού" σώζονταν έρείπια τειχών² και ύπάρχει πηγή πού ο κάλανός της είναι λαξευμένο πόρινο άρχαιο κομμάτι.

Τέλος στην περιοχή του 'Αγίου Εύσταθίου βρέθηκε άρχαίος, μαρμαρίνος σφόνδυλος (ΑΡ. 19720 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ.).

1. ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΩΚΙΔΑΣ, 1992, σ. 68-69.
 2. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΤΡΙΜΠΗ, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΑΧΩΒΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΟΥΧΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, 1966, σ. 7.

34. ΑΓΙΟΣ ΤΡΥΦΩΝΑΣ Α

Στή θέση αυτή έχουμε αναλήμματα. Έπίσης βρέθηκε σφόνδυλος (ΑΡ. 19752 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ.).

35. ΠΛΟΒΑΡΜΑ Α

Αναλήμματα στο χώρο αυτό.

36. ΚΑΛΑΝΑΚΙ Α

Διακρίνονται αναλήμματα.

37. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΑΡΑΧΩΒΑ) Α

Στήν κεντρική είσοδο του ὁμώνυμου ναού (Μεταβυζαντινός) έχουμε (4) βάσεις κίωνων ρωμαϊκής περιόδου που έχουν μεταφερθεί από άγνωστο μέρος της περιοχής της Ἀράχωβας.

Τό 1679 έρχεται στήν Ἀράχωβα ὁ Γάλλος ἰατρός Jacob Spon μέ τόν Ἑγγλέζο ἀρχαιολόγο George Wheeler καί βλέπουν στό ναό ἰωνικό κιονόκρανο καί ἀρχαία μάρμαρα.

Τέλος ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι νότια τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ψηφιδωτό τῶν Μεταβυζαντινῶν χρόνων, πού ἔχει σκεπασθεῖ.

38. ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ (ΑΡΑΧΩΒΑ) Α, Β

Ὁ ναός εἶναι διατηρητέο μνημεῖο, χρονολογεῖται στά τέλη τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἔχει ὑποστῆ νεώτερες ἐπεμβάσεις καί ὑπῆρξε τόπος συγκεντρώσεως τῶν Φιλικῶν στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἡ παράδοση θέλει τό ναό νά εἶναι τό καθολικό τοῦ χωριοῦ στά χρόνια τῆς σκλαβιάς. Στό χώρο τοῦ ἱεροῦ σώζεται πώρινος βυζαντινός σταυρός (ἐντοιχισμένος) καί στό κρηναῖο οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ έχουμε καλοδουλεμένη ἀρχαία πολυγωνική πέτρα. Τέλος ἰρέπει νά ἀναφέρουμε ὅτι τό λίθινο δάπεδο τοῦ ναοῦ ἔχει καταστραφεῖ.

39. ΒΡΥΣΗ ΠΑΝΙΑ (ΑΡΑΧΩΒΑ) Β

Στή θέση αυτή έχουμε κρήνη πιθανόν βυζαντινῶν χρόνων ἐνῶ πλησίον τῆς βρίσκεται γούρνα.

40. ΚΡΗΝΗ ΚΑΓΙΤΑΙΝΑΣ Β

Στό ὁμώνυμο κρηναῖο οἰκοδόμημα ἐντοπίσαμε βυζαντινό μαρμάρινο κιονόκρανο, πού ἔχουν ἀλλοιωθεῖ οἱ παραστάσεις του.

41. ΤΑΡΝΙΣΑ Α

Έχει εντοπισθεί στη θέση αυτή λίθινος τάφος πού καταστράφηκε. Υπάρχει ή μαρτυρία ότι βρέθηκε πήλινο άγγείο.

42. ΛΑΚΚΑ (ΑΡΑΧΩΒΑ) Π

Στό χώρο αυτό σέ μπάζα βρέθηκε λίθινος νεολιθικός πέλεκυς πού μεταφέρθηκε στόν χώρο του ναού 'Αγίου Δημητρίου ('Αρ. 17895 ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ Μ.Δ.).

43. ΣΠΗΛΑΙΑ ΘΩΜΟΥΛΑ ΤΥΡΙΑΣ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α

Σέ αυτή τή θέση έχουμε εντοπίσει λαξευμένα σπήλαια πού μαρτυρούν ότι έχουν χρησιμοποιηθεί γιά άγροτική χρήση. Επίσης διακρίνονται κόγχες λαξευμένες, λείψανα οικοδομήματος και δουλεμένες πέτρες.

44. ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ Α, Β

Στόν περίβολο του όμώνυμου ναού (νεώτερος) όρατό δάπεδο βυζαντινών χρόνων πού έχουν χρησιμοποιήσει άρχαιο ύλικό από δουλεμένες πέτρες και δύο επίκρανα (στό ένα υπάρχουν γράμματα δυσανάγνωστα). Η παράδοση άναφέρει ότι στόν χώρο αυτό υπήρξε βυζαντινό μοναστήρι. Όρατά επίσης δουλεμένες πέτρες, λίθος καλοδουλεμένος (σέ ανάλημμα νεώτερο, βόρεια του ναού) πού άπολήγει σέ τρίγωνο και πού άνήκουν στους άρχαίους χρόνους. Τέλος υπάρχει ή μαρτυρία ότι βρέθηκαν πόρινες βάσεις κίωνων (άρχαϊες) πού παρέλαβε ή άρχαιολογική υπηρεσία Δελφών και πού βρέθηκαν κατά τήν διάνοιξη θεμελίων γιά τήν κατασκευή του ναού.

45. ΚΑΓΚΕΛΙ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α

Στή θέση αυτή έχουμε πύργο γιά στρατιωτικούς σκοπούς και γιά τή μετάδοση μηνυμάτων¹ πού σώζεται μόνο ή μιά πλευρά του. Επίσης στήν περιοχή έχουμε άναλήμματα.

1. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ, RECHERCHES DANS LA VALLÉE DU PLÉISTOS, colloque Paul PERDRIZET, 1991, σ. 55.

46. ΚΑΜΙΝΙ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α

Η διασπορά όστράκων κλασικής περιόδου μαρτυρεί τήν ύπαρξη μικροοικισμού. Όρατές δουλεμένες πέτρες και άναλήμματα.

47. ΦΡΥΓΙΑΣ Ή ΑΗ-ΛΙΑΔΕΣ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α, Β

Στόν χώρο αυτό ή διασπορά όστράκων κλασικής περιόδου πιστοποιεί τήν ύπαρξη μικροοικισμού και όρατά είναι τά λείψανα δύο άγροικιών καθώς και άναλήμματα και δουλεμένες πέτρες. Στόν ίδιο χώρο έχουμε βυζαντινό ναό (Μονόχωρο) του ΑΗ-ΛΙΑ πού διακρίνεται μέρος τών τοιχείων του.

48. ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΠΑΛΙΑΓΙΑΝΝΗ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Β

Ο ναός είναι από άργές πέτρες και μάλλον χρονολογείται στά Μεσοβυζαντινά χρόνια (Μονόχωρος).

49. ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α

Στή θέση αυτή βρέθηκαν τάφοι αρχαίοι κατά την διάνοιξη δρόμου.

50. ΠΑΛΙΟΣΒΑΛΑ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Α

Στό χώρο αυτό έχει εντοπισθεί καλοδουλεμένο λιθάρι.

51. ΚΟΥΜΟΥΛΑ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Π, Α

Νότια του Κωρύκιου Άντρου και στον όμώνυμο λόφο εντοπίστηκαν λείψανα οικισμού Μεσοελλαδικής και Ύστεροελλαδικής περιόδου¹. Επίσης η διασπορά δοτράκων κλασικής περιόδου φανερώνει την κατοίκηση του λόφου και στα κλασικά χρόνια. Τέλος όρατά τά θεμέλια αρχαίου κτιρίου στην κορυφή του λόφου.

1. ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΩΚΙΔΑΣ, 1992, σ. 70.

52. ΚΩΡΥΚΙΟΝ ΑΝΤΡΟΝ Ή ΣΑΡΑΝΤΑΥΛΙ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ) Π, Α

Τό οπήλαιο δημιουργήθηκε στό τεταρτογενή εξ αιτίας της κυκλοφορίας υπόγειων νερών και έχει δύο χώρους πού ο δεύτερος έχει δύο αδιέξοδα παρακλάδια (μιά στοά και μιά κοιλότητα) και έχει χρησιμοποιηθεί σάν καταφύγιο στην εισβολή των Περσών και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Κανείς μπορεί νά δει την αρχαία στράτα πού οδηγούσε στό οπήλαιο και τό βωμό πού υπάρχει στην είσοδο.

Τό οπήλαιο ανασκάφτηκε από τή Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, τό 1970-1971 και μέρος των ευρημάτων του εκτίθενται σέ μιά βιτρίνα του Μουσείου Δελφών. Στό πλάτωμα πού όρίζεται από τίς Φαιδριάδες, οί Θυιάδες γιόρταζαν τόν Διόνυσο μέ χορούς αναμαλλιασμένες, μέ τό κομμάτισμα ενός κατοικιοῦ και τό φάγωμα του ώμοῦ κρέατος, μέ τήν απουσία κάθε άνδρα και κατά τήν έκστατική τους εξόρμηση έφταναν μέχρι τόν Γεροντόβραχο (κορυφή του Παρνασσού). Ο Αίσχύλος αποκαλεί τό άντρον "άναστροφαί δαιμόνων" (Εὐμενίδες 23).

Τό οπήλαιο είχε χρησιμοποιηθεί στα Νεολιθικά χρόνια (4.300 - 3.000 π.Χ.) και στα Μυκηναϊκά σάν τόπος λατρείας. Άργότερα αφιερώνεται στις τρεις Νύμφες πού ήταν θεότητες των πηγών, των δασών του Παρνασσού και προστάτευαν τά νεαρά κορίτσια και τόν γάμο καθώς και τόν Θεό Πάνα, πού έρχεται νά συντροφεύσει τίς Νύμφες τόν 5ο αιώνα π.Χ. Οί μαρτυρίες του Στράβωνα και του Πausανία βεβαιώνονται από τίς επιγραφές πού βρέθηκαν, "ΝΥΜΦΩΝ ΠΑΝΟΣ" και "ΘΥΑΔΑΝ", οκαλισμένη σέ βράχο (είσοδο σηλαιού) "ΕΥΣΤΡΑΤΟΣ ΑΛΚΙΔΑΜΟΥ ΑΜΒΡΥΣΙΟΣ ΣΥΜΠΕΡΙΠΟΛΟΙ ΠΑΝΙΝΥΜΦΑΙΣ", σέ βάση μαρμαρίνη και σέ δύο άγγεϊα πήλινα για τήν αφιέρωση του σηλαιού.

Η λατρεία άνθει κατά τά τέλη του 6ου π.Χ. αιώνα και μένει για άλλους τρεις αιώνες. Τόν 1ο και 2ο αιώνα μ.Χ. μόνο οί ξυλοκόποι και οί τσοπάνηδες θεωρούσαν τό οπήλαιο ιερό, ενώ ο Πλούταρχος και ο Pausanias τό θεωρούν ένα φυσικό παράδοξο.

Στά Νεολιθικά χρόνια έχουμε περίπου 3.000 θραύσματα πήλινων άγγείων, 6 ειδώλια πήλινα και διάφορα αντικείμενα όστέϊνα ή από κοχύλι ή από πολύ

τιμες πέτρες ή σκαλισμένα (χαλαζίας - όψιδιανός). Πολλά από τά άγγεία ήταν καλής ποιότητας με λεπτά τοιχώματα, διακοσμημένα με γεωμετρικά μοτίβα βαμμένα μαύρο σε φόντο κόκκινο ή διακόσμηση καφέ με φόντο μπέζ μάτ. Στά Μυκηναϊκά χρόνια έχουμε 200 θραύσματα άγγείων και ένα ειδώλιο πήλινο. Τόν 7ο αιώνα π.Χ. έχουμε μπρούτζινα αντικείμενα, ένα άλογο, 2 πουλιά, 2 δακτυλίδια και ένα άγγείο από άργιλο. Τόν 6ο αιώνα π.Χ. έχουμε βαμμένα άγγεία, ειδώλια από πηλό, δακτυλίδια και άλλα αντικείμενα στολισμού. Στους 3 αιώνες πού ακολουθοϋν έχουμε 15.000 θραύσματα άγγείων, 50.000 θραύσματα από ειδώλια πήλινα, δύο νομίσματα άσημένα, 1.000 δακτυλίδια και κρίκους, 25.000 άστραγάλους, αναθήματα από χαλκό, σίδηρο, όστείνα, γυαλί, άλάβαστρο, σημαντικά ύπολείμματα μαρμάρινων άγαλμάτων και βάσεις επιγραφών, ένα δίσκο χρυσό 4cm διάμετρο, διακοσμημένο με ένα κεφάλι γοργόνας, 131 χάλκινα νομίσματα, πού μερικά χάθηκαν από τή Ρωμαϊκή εποχή. Τήν εποχή αυτή έχουμε νόμισμα Δελφικό με τόν Πάνα καθισμένο στό άντρον.

Οί προσκυνητές ιδιωτες έρχονται από τήν Κεντρική Έλλάδα. Εϋβοια, Άττική, Πελοπόννησο, Μικρά Άσία, Ίόνια νησιά. Ό Πάνας, φτιαγμένος με σώμα άνθρώπου, γενειάδα, κέρατα και πόδια τραγίσια, άναπαρίσταται από ένα μαρμάρινο άγαλματίδιο και από πήλινα ειδώλια. Επίσης βρέθηκαν πολυάριθμοι σάτυροι και σειληνοί. Μεταξύ τών μαρμάρινων άγαλμάτων έχουμε και δύο άγάλματα σατύρων, τό ένα άρχές του 3ου αιώνα π.Χ., άκέφαλο, πού είναι άκουμπισμένο σε θράχο κρατώντας λαγοβόλο και στό άριστερό του μπράτσο έχει τό τομάρι ενός πάνθηρα και στό άλλο με ύψος 0.75 cm έχει τό σώμα του πού μυώδες και ή έκφρασή του είναι γελαστή και είναι τό δεύτερο μισό του 2ου αιώνα π.Χ.

Στόν διονυσιακό κύκλο ανήκουν επίσης μία πήλινη πλάκα, άττική του τελευταίου τετάρτου του 6ου αιώνα π.Χ., πού άναπαριστά χορό μαινάδων και σατύρων. Στό πάνω μέρος της πλάκας ύπάρχουν τρεις τρϋπες, από τίς όποιες κρέμονταν και στην πάνω άριστερά γωνία ήταν χαραγμένο τό άφιέρωμα στίς Νύμφες από τό όποιο δέν έχει μείνει παρά τό τέλος. Άναγνωρίζουμε δύο Νύμφες σε ένα θραύσμα μαρμάρινο στό τέλος του 4ου π.Χ. αιώνα. Έχουμε τρεις Νύμφες σε βραχώδες πλαίσιο, οδηγούμενες από τόν Έρμη πού χόρευαν γύρω από ένα θωμό με τόν ήχο μιας σύριγγας, πού έπαιζε ό Πάνας. Έχουμε ένα βοιωτικό πήλινο σύνολο, μέσα του 5ου π.Χ. αιώνα, πού αποτελείται από 54 κομμάτια. Είναι ένα θάθρο (τροχός) με διάμετρο 29.6 cm και 4 άκτινες πού σε κάθε τέταρτο της κυκλικής περιφέρειας φαίνεται ήταν τρεις Νύμφες όρθιες πιασμένες χέρι - χέρι για χορό. Ό Πάνας στη μέση έπαιζε διπλό φλάουτο. Έχουμε φλάουτα (βρέθηκαν κομμάτια όστείνα), επίσης 7.000 ειδώλια πήλινα και προτομές, ειδώλια ήθοποιών, γελωτοποιών και σατύρων καθισμένων στα γόνατά τους. Οί άνδρες κρατοϋν λύρα ή πετεινό.

Βρέθηκαν πλακέτες (διακρίνεται μία κορινθιακή) πού παρουσιάζουν ειδικά γυναικείες μορφές όρθιες ή καθιστές πού κρατοϋν ένα πουλί, ένα στεφάνι, ή πουλί και φροϋτο, ένα λουλούδι και άγαλματίδια της Άνατολικής Έλλάδας, της Άττικής και της Βοιωτίας, με παραλλαγές στό ντύσιμο ή στό χτένισμα. Έχουμε ειδώλια νεαρών κοριτσιών, όμορφα κτενισμένων, ειδώλια ζώων (κρίαρια, περιστέρια, γουρούνια, βόδια) και άγαλματίδια πού παριστάνουν βοσκούς πού κρατοϋν στα χέρια τους κρίαρια, ειδώλια παιδιών πού είναι

καθιομένα με λυγισμένα τά γόνατα κρατώντας ένα πουλί, ένα φρούτο ή έχοντας τό χέρι πάνω σέ μία χελώνα ή πάνω σέ κοκκαλάκια από τά όποια βρέθηκαν πολλές δεκάδες από πηλό και χαλκό, από τό πρώτο ήμισυ του 5ου π.Χ. αιώνας. Βρέθηκαν επίσης φιάλες, ρόδακες, περόνες. Στίς Νύμφες αφιέρωναν άρώματα και λάδι σέ μικρά βάζα, άρύβαλλους, αλάβαστρα, λήκυθους. Τέτοια βρέθηκαν 80 κομμάτια από γυαλί διαφόρων χρωμάτων και πολλές χιλιάδες από πηλό. Επίσης βρέθηκαν σκύφοι, πυξίδες και κρατήρες. Έχουμε τρία πιάτα ζωγραφισμένα Αττικά, που ξεχωρίζουν και βλέπουμε μία πτερωτή Νίκη, τόν άγώνα του Ηρακλή με τόν ταύρο τής Κρήτης και τή φιλονικία του Ηρακλή με τόν Απόλλωνα για τόν τρίποδα.

Οί Νύμφες έδέχοντο επίσης χτένες όστέινες, πόρπες, πέρλες, γυάλινες πέτρες δακτυλιδιών, καρφίτσες, σκουλαρίκια χάλκινα, χάντρες γυάλινες (μινιατουρες) και έχουν βρεθεί δύο άσημένοι κρίκοι. Η συλλογή δακτυλιδιών και κρίκων (1.000) είναι ή πιο σημαντική που έχει βρεθεί σέ μία θέση. 400 από αυτά είναι οκαλιόμενα στην σφενδόνη και ανήκουν στην άκμή του άντρου, εκτός δύο εξαιρέσεων. Τά 2/3 είναι του 6ου π.Χ. αιώνα και τά υπόλοιπα είναι του δεύτερου μισού του 4ου π.Χ., του 5ου και του 3ου. Οί άπλοι κρίκοι ήταν χάλκινοι, αλλά για τά δακτυλίδια είναι 4 σιδερένια, 1 χάλκινο. Οί κεφαλές των δακτυλιδιών είναι όβάλ και είναι 2.5 - 2.7 cm για τήν μεγάλη διάσταση τά περισσότερα και 2.2 - 2.3 cm για τήν μικρή. 300 από αυτά άναγνωρίσαμε και είναι όλα διαφορετικά με πρόσωπα (ΑΠΟΛΛΩΝ ΕΡΩΣ ΑΘΗΝΑ ΤΥΧΗ ΘΕΤΙΣ ΗΡΑΚΛΗΣ ΝΙΚΗ ΣΕΙΛΗΝΟΙ ΣΑΤΥΡΟΙ ΜΑΙΝΑΔΕΣ), άνθρωποι σέ διάφορες στάσεις, κεφαλές εκ των όποιων ή μία ενός νέγρου, άθλητές, πολεμιστές, γυναίκες με τήν τουαλέτα τους ή παίζοντας μουσική ή κρατώντας ένα λουλούδι ή ένα πουλί, βάζα, έπιπλα, μάσκες θεάτρου, άγώνες σκύλων και κοκκόρων, τύποι άγαλμάτων, οφήγκες, φτερωτά άλογα, κένταυροι, ίππόκαμποι, λιοντάρι, πάνθηρες, ταύρος, έλάφι, άλογο, δελφίни, σκύλος, κύκνος, έρωδιός, πάπια, μέλισσα, ακρίδα, φυτά και άλλα.

Άλλο είδος προσφορών είναι οί μικροί άστράγαλοι. Επί 25.000 περισσότεροι από 95% είναι από γίδα και πρόβατο και οί υπόλοιποι είναι από έλάφι, ζαρκαδι, άγριοκάτσικο, βόδι και σέ πολύ μικρότερο αριθμό από άίγαγο και γουρούνι. Τά 4/5 από αυτούς είναι άκατέργαστοι, 2.500 είχαν διαπεραστεί από έναν ή περισσότερους κυλίνδρους, τρυπημένοι στά πλάγια ή έγκάρσια, 1.000 ήταν με λιασμένη τήν μία τους πλευρά ή από τίς δύο αντίθετες ή πιο οπάνια από τίς τρεις ή τέσσερις πλευρές, 500 ήταν τρυπημένοι και λιασμένοι, 36 άδειασμένοι και ή κοιλότητα γεμισμένη με μολύβι, 1.500 είχαν ένα σημάδι ή ένα γράμμα ή ένα όνομα ή σύντμηση ενός προσώπου τής μυθολογίας ή μιās έποχής (ΝΙΚΗ ΘΕΤΙΣ ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΑΙΑΣ ΗΡΑΚΛΗΣ). Έχουμε επίσης άστράγάλους από χαλκό, γυαλί, σίδηρο, πέτρα, αλάβαστρο και γενικά είναι ή μεγαλύτερη συλλογή που έχει βρεθεί.

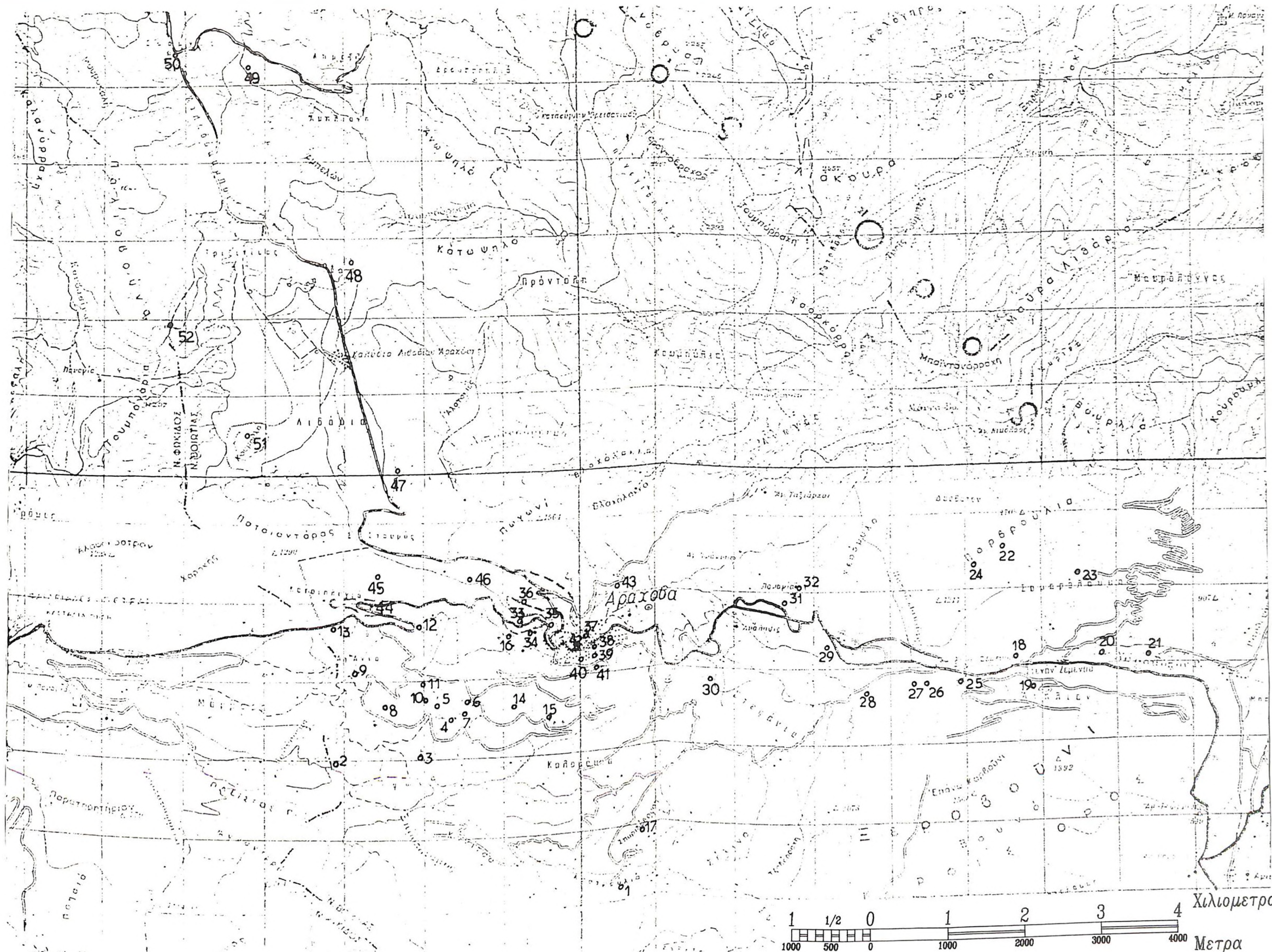
Οί τάφοι (που βρέθηκαν οί άστράγαλοι) ήταν στην πλειονότητά τους παιδικοί. Οί νέοι πρόσφεραν στίς Νύμφες τά παιχνίδια τους πριν παντρευτούν (άστράγαλοι - ζάρια). Βρέθηκαν 6 ζάρια (4 πήλινα, 1 από πέτρα, 1 όστέινο).

LE MUSÉE - LE SITE DE DELPHES, ÉCOLE FRANCAISE D'ATHENES, 1991.

N. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ΦΩΚΙΚΑ, 1981, σ. 418-419.

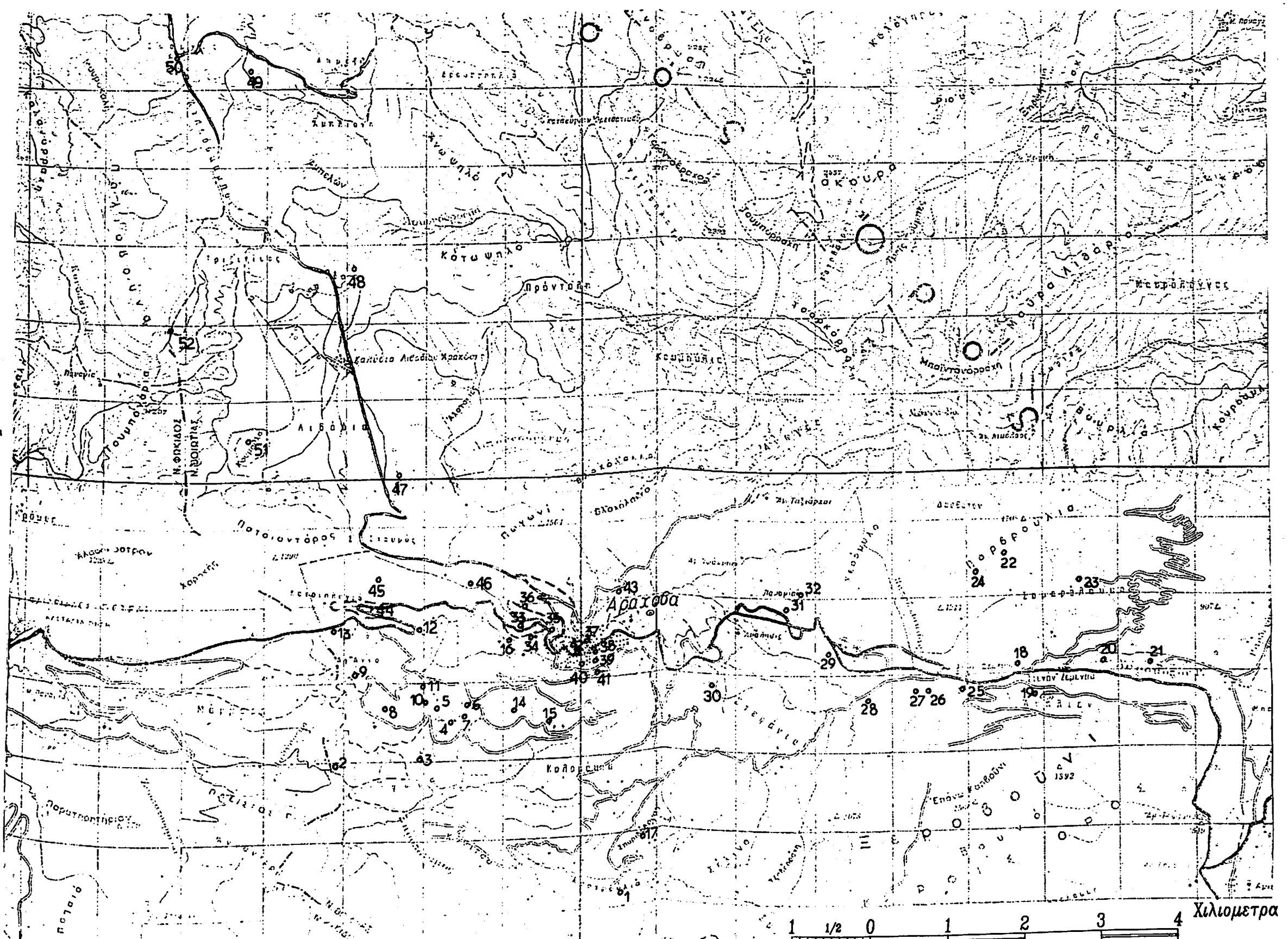
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

1. ΚΑΣΤΡΟΥΛΙΑ	27. ΚΑΣΤΡΟΥΛΙ
2. ΒΑΡΕΛΙΑ	28. ΚΕΡΑΜΙΔΑΡΙΟ
3. ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ	29. ΠΑΛΙΟΠΥΡΓΟΣ
4. ΚΟΥΜΟΥΛΑ	30. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΠΑΝΙΑ)
5. ΕΛΕΝΗ	31. ΑΓΙΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ
6. ΜΑΔΟΥΡΙ - ΣΟΥΡΜΑΤΑ	32. ΣΩΤΗΡΟ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
7. ΣΠΗΛΑΙΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΣ	33. ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ - ΑΓΙΟΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ
8. ΠΑΡΤΣΟ - ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ	34. ΑΓΙΟΣ ΤΡΥΦΩΝΑΣ
9. ΑΓΙΑ ΑΝΝΑ	35. ΠΛΟΒΑΡΜΑ
10. ΒΑΡΚΑ	36. ΚΑΛΑΝΑΚΙ
11. ΠΑΛΙΟΠΑΤΕΡΑ	37. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
12. ΣΦΑΛΑ	38. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
13. ΛΙΑΝΟΒΡΥΣΟΥΛΕΣ	39. ΒΡΥΣΗ ΠΑΝΙΑ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
14. ΠΥΡΓΟΣ	40. ΚΑΓΙΤΑΙΝΑ
15. ΜΟΣΚΟΝΟΒΟΣ	41. ΤΑΡΝΙΣΑ
16. ΝΙΑΤΣΑ	42. ΛΑΚΚΑ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
17. ΣΠΥΡΙΔΟΒΡΥΣΗ	43. ΣΠΗΛΑΙΑ ΘΩΜΟΥΛΑ ΤΥΡΙΑΣ
18. ΠΑΛΙΟ ΧΑΝΙ ΖΕΜΕΝΟΥ	44. ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ
19. ΣΠΕΝΤΖΟΣ	45. ΚΑΓΚΕΛΙ
20. ΑΡΧΑΙΑ ΣΤΡΑΤΑ ΖΕΜΕΝΟΥ	46. ΚΑΜΙΝΙ
21. ΔΕΡΒΕΝΙ	47. ΦΡΥΓΙΑΣ
22. ΣΠΗΛΑΙΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ	48. ΠΑΛΙΑΓΙΑΝΝΗΣ
23. ΣΑΜΑΡΟΛΑΚΑ	49. ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ
24. ΣΠΗΛΑΙΑ ΧΑΜΑΙΝΕΝΑΣ	50. ΠΑΛΙΟΣΒΑΛΑ
25. ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	51. ΚΟΥΜΟΥΛΑ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ)
26. ΤΑΦΙΚΑ ΖΕΜΕΝΟΥ	52. ΚΩΡΥΚΙΟΝ ΑΝΤΡΟΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

1. ΚΑΣΤΡΟΥΛΙΑ	27. ΚΑΣΤΡΟΥΛΙ
2. ΒΑΡΕΛΙΑ	28. ΚΕΡΑΜΙΔΑΡΙΟ
3. ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ	29. ΠΑΛΙΟΠΥΡΓΟΣ
4. ΚΟΥΜΟΥΛΑ	30. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΠΑΝΙΑ)
5. ΕΛΕΝΗ	31. ΑΓΙΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ
6. ΜΑΔΟΥΡΙ - ΣΟΥΡΜΑΤΑ	32. ΣΩΤΗΡΟ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
7. ΣΠΗΛΑΙΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΣ	33. ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ - ΑΓΙΟΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ
8. ΠΑΡΤΣΟ - ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ	34. ΑΓΙΟΣ ΤΡΥΦΩΝΑΣ
9. ΑΓΙΑ ANNA	35. ΠΛΟΒΑΡΜΑ
10. ΒΑΡΚΑ	36. ΚΑΛΑΝΑΚΙ
11. ΠΑΛΙΟΠΑΤΕΡΑ	37. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
12. ΣΦΑΛΛΑ	38. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
13. ΛΙΑΝΟΒΡΥΣΟΥΛΕΣ	39. ΒΡΥΣΗ ΠΑΝΙΑ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
14. ΠΥΡΓΟΣ	40. ΚΑΓΙΤΑΙΝΑ
15. ΜΟΣΚΟΝΟΒΟΣ	41. ΤΑΡΝΙΣΑ
16. ΝΙΑΤΣΑ	42. ΛΑΚΚΑ (ΑΡΑΧΩΒΑ)
17. ΣΠΥΡΙΔΟΒΡΥΣΗ	43. ΣΠΗΛΑΙΑ ΘΩΜΟΥΛΑ ΤΥΡΙΑΣ
18. ΠΑΛΙΟ ΧΑΝΙ ΖΕΜΕΝΟΥ	44. ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ
19. ΣΠΕΝΤΖΟΣ	45. ΚΑΓΚΕΛΙ
20. ΑΡΧΑΙΑ ΣΤΡΑΤΑ ΖΕΜΕΝΟΥ	46. ΚΑΜΙΝΙ
21. ΔΕΡΒΕΝΙ	47. ΦΡΥΓΙΑΣ
22. ΣΠΗΛΑΙΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ	48. ΠΑΛΙΑΓΙΑΝΝΗΣ
23. ΣΑΜΑΡΟΛΑΚΑ	49. ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ
24. ΣΠΗΛΑΙΑ ΧΑΜΑΙΝΕΝΑΣ	50. ΠΑΛΙΟΣΒΑΛΑ
25. ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	51. ΚΟΥΜΟΥΛΑ (ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ)
26. ΤΑΦΙΚΑ ΖΕΜΕΝΟΥ	52. ΚΩΡΥΚΙΟΝ ΑΝΤΡΟΝ

Συλλογή ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ

